

Herrarne och damerna

Variationen i den plurala definitiva substantivböjningen i Sverige och i Finland på 1800-talet

Av DANIELA PIIPPONEN

Abstract

Piipponen, Daniela, daniela.piipponen@helsinki.fi, Ph.D. student, Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki: “*Herrarne and damerna*. The variation in the plural definite noun declension in Sweden and Finland in the 19th century”. *Språk och stil* NF 33, 2023 pp. 71–106.

In the 19th century, definiteness in the plural could be marked with two different articles, *-na* and *-ne*, but the norms regulating the variation were not universally agreed upon. In this study, I investigate how 19th-century Swedish grammars approach the variation in suffixes and how the prescriptive norms match the language used in Swedish-language newspapers from the same era, with special attention given to the differences between the varieties of Swedish spoken in Sweden and Finland. For this purpose, two historical newspaper corpora were consulted, comprised of newspapers published during the 19th century in Sweden and Finland, respectively. The findings show that from the middle of the 19th century, the grammars are generally split into two practices, with one attributing the use of the articles to the declension of the noun, while the other, mainly associated with the historical-comparative school, attributing it to the grammatical gender of the noun. In addition, grammars written in Finland stress the semantic gender of animate nouns. This difference is also reflected in the corpora: while both varieties are influenced by both the gender and the declension, the declension is the most important factor in the Swedish corpora, whereas semantic gender is the main factor in the Finnish corpora.

Keywords: historical linguistics, definite suffix, corpus linguistics, linguistic variation.

I den nutida (standard)svenskan används uteslutande *-na* som bestämd slutartikel i substantiv vars pluralform slutar på *-ar*, *-are*, *-er*, *-r* eller *-or*: *syst-rarna*, *lärarna*, *böckerna*, *fängelserna*, *blommorna* (SAG 2 § 68). Så var emellertid inte alltid fallet, och i äldre svenska kan man även stöta på parallellän-

Författaren tackar särskilt för kommentarer, dels från två anonyma granskare, dels från Språk och stils redaktion. Ett tack går även till alla som kommenterade en preliminär version av undersökningen vid konferensen Svenska språkets historia i Lund 2021. Slutligen tackar författaren Svenska Kulturfonden och Svenska Litteratursällskapet i Finland, som finansierat det avhandlingsprojekt som ledde till artikeln.

<https://doi.org/10.61965/sos.33.2023.18946>

Språk och stil: Tidskrift för svensk språkforskning, NF 33, 2023. ISSN: 1101-1165 E-ISSN: 2002-4010

delsen *-ne* i så gott som alla de fall där *-na* används idag (*systrarne, lärarne, böckerne, fängelserne, blommorne*).

Nils Linder konstaterade vid 1880-talets början att obestämdheten i valet av *-ne* och *-na* »sträcker sig genom snart sagdt alla skedena af språkets historia» (Linder 1883 s. 5). Idag är denna variation ett avslutat kapitel, men påståendet var knappast en överdrift då det yttrades. Trots att man redan under 1600-talet försökt regelbinda användningen var de två artiklarna i stort sett utbytbara, och förekom ofta sida vid sida inom samma text. Den som bläddrar igenom några språkläror från 1800-talet stöter på flera olika (motstridiga) lösningar för hur variationen bör hanteras. Mot slutet av århundradet var det dock särskilt två modeller som förespråkades, en där variationen baseras på ordets deklination och en där ordets (grammatiska) genus avgör. Dessutom fanns det språkvetare som gärna ville se talspråkets *-na* som den enda formen även i skrift.¹

Syftet med den här artikeln är att beskriva normerna och variationen inom 1800-talets definitiva plurala substantivböjning. Utvecklingen fram till 1700-talet har beskrivits av Santesson (1986) och Teleman (2002), men 1800-talets böjning har tills vidare inte utforskats systematiskt (se avsnitt 1). Detta visade sig problematiskt då jag i mitt pågående avhandlingsprojekt om författaren Zacharias Topelius språkbruk fann att denne till stor del var konsekvent i sin böjning, men inte följde de normer som vanligtvis förespråkades i svenska språkläror. Detta ledde till ett antal frågor. Förekom det i praktiken andra normer än de som presenterades i språkläror? Var det i så fall även fallet i Sverige, eller var det fråga om ett finländskt drag? Jag söker särskilt svar på följande frågor:

- 1) Hur behandlas variationen i 1800-talets normerande litteratur, och vilka normer förespråkas av de språkliga auktoriteterna?
- 2) Motsvarar artikelvalet i det faktiska språkbruket de modeller som förespråkas i den normativa litteraturen? Utgör någon modell ett slags de facto standard, och i så fall vilken?
- 3) Skiljer sig variationen mellan Finland och Sverige, i normer och/eller i språkbruket?

¹ Frågan om artikelvalet gäller enbart skriftspråket. Även om *-ne* också förekommer i tal (Aurivillius [1884] s. 81 f., Hof 1753 s. 171–172, Linder 1883 s. 12, Wessén 1965 s. 186) verkar *-na* tidigt ha etablerats som den form som används i det bildade talspråket (t.ex. Rydqvist 1857 s. 335). På 1800-talet råder konsensus bland språkvetarna att *-na* är den dominerande formen i talspråket, vare sig de anser att detta bör avspeglas i skrift eller ej (t.ex. Enberg 1836 s. 100, Tullberg 1836 s. 20, Linder 1883 s. 12, Tegnér 1962 [1892] s. 115). Detsamma gäller sannolikt även Finland, då Lindström (1885 s. 454) menar att *-ne* i Finland är »lika sällsynt i talspråket, som den syntes vara det i Sverige».

Fråga 1 besvaras genom en analys av substantivböjningen såsom den presenteras i 15 svenska² och tre finländska språkläror från 1800-talet. För att finna svar på frågorna 2 och 3 har jag utfört en korpusundersökning av finländskt och svenskt tidningsmaterial från samma tidsperiod.

Artikeln är upplagd enligt följande. I avsnitt 1 diskuterar jag tidigare forskning, vilket inkluderar en sammanfattning av tidigare översikter över böjningsvariationen under 1600- och 1700-talet. Därefter analyserar jag i avsnitt 2 normerna i 1800-talsgrammatikerna. I avsnitt 3 presenterar jag materialet för den empiriska undersökningen samt metodologiska kommentarer. I avsnitt 4 undersöker jag variationen i tidningsspråket i hänseende till de språkliga variabler som tas upp i språkläror. I avsnitt 5 sammanfattas och diskuteras undersökningsresultaten.

1 Tidigare forskning

Diskussionen om *-na* och *-ne* i äldre språkläror har behandlats av Santesson (1986 s. 225–229) och Teleman (2002 s. 158–160); huvuddragen återges här kort, primärt enligt de nämnda källorna.

Även om det i 1500-talets svenska förekom ett flertal alternativa former att ta till i substantivens bestämda plural, användes i praktiken endast formerna *-arna* och *-arne* i början av 1600-talet (Wessén 1965 s. 185–186). 1600-talets grammatiker, såsom Tiällman och Aurivillius, förespråkar i allmänhet ett enhetligt bruk av *-na* (Santesson 1986 s. 225). Även senare grammatiker såsom Swedberg, (inledningsvis) Sahlstedt och Hof råder till ett enhetligt bruk av *-na* (Santesson 1986 s. 225). Den motsatta ståndpunkten, att man borde införa ett enhetligt bruk av *-ne*, är ovanlig, och föreslås enbart av Columbus, som motiverar sitt val med att svenska språket redan har för många *a:n* (Teleman 2002 s. 158).

Mot mitten av 1700-talet förespråkar dock allt flera ett annat alternativ, nämligen att acceptera bruket av bägge artiklarna och istället reglera varia-

² I den här artikeln används genomgående begreppspar *svensk–finländsk* för att benämna både det undersökningsmaterial och den språkvarietet som representerar Sverige respektive Finland. I dessa sammanhang är alltså *svensk* synonymt med *sverigesvensk*. Ordet *finländsk* används enligt modern finlandssvensk praxis, dvs. så att ordet *finsk* i första hand avser sådana företeelser och miljöer som har att göra med det finska språket, medan ordet *finländsk* saknar språkliga associationer.

tionen mellan dem. Det fanns två huvudlinjer för hur man kunde gå till väga: *kasusmodellen* och *deklinationsmodellen* (Santesson 1986 s. 226–228). Santesson menar att dessa »kan ses som två olika försök att råda bot för ostadigheten i bruket och ge *-ne* en erkänd plats i skriftspråket genom att klart regelbinda dess användning» (s. 228).

Enligt kasusmodellen bör slutartikeln väljas enligt substantivets kasus: den bestämda formen *-ne* förbehålls då nominativen, medan *-na* används i oblikt kasus (Santesson 1986 s. 226–227).³ En variant av den här modellen, som finns hos Botin (1777 s. 72), tar även in en genusaspekt genom att denne påbjuder att kasusdistinktionen endast görs för maskulina substantiv, medan feminina och neutrala ord undantagslöst tar *-na*.⁴

Deklinationsmodellen utgår istället ifrån substantivets pluralform, så att en pluralform på *-ar* tar artikeln *-ne* (*mödrar – mödrarne*), medan de ord vars pluralform slutar på *-er* eller *-or* istället tar *-na* (*fäder – fäderna*). Den här typen av variation kallas ibland även *den Sahlstedtska regeln*, då Sahlstedt förespråkade den här modellen i sina senare verk (Santesson 1986 s. 226–227).⁵

I praktiken kunde olika variationssystem tillämpas av olika aktörer. I 1703 års bibel används *-na* enhetligt, medan kasusböjningen används i lagen från 1734 (Santesson 1986 s. 226). I Santesson 1986 ingår även en empirisk undersökning av språksituationen vid Salvius tryckeri på 1700-talet. Resultatet visar att i tidigare utgåvor, som inte är utgivna vid tryckeriet i fråga, prefereras ofta någondera formen, medan kasus och deklination tycks spela en ganska liten roll; däremot har kasus varit modellen för de texter som sedan omarbetades vid Salvius tryckeri. Intressant är också att trots det starka stödet för *-na* i traditionen och bland grammatikerna så är *-ne* den oftare förekommande varianten i hennes material.

En av de utförligaste undersökningarna av 1800-talets böjning utgörs av Linders (1883) samtida granskning av substantivens slutändelser, som kom-

³ En mening med kasusböjning kunde alltså exempelvis se ut så här: *Herrarne befalte drängarna*.

⁴ Santesson (1986) har på s. 229 klassat Botins böjning som kasusböjning, men diskuterar genusaspekten på s. 227. Mera förbryllande är Telemans (2002 s. 159) påstående att Botins böjning skulle utgå från pluraländelsen.

⁵ Senare språkvetare såsom Tegnér (1962 [1892] s. 115) hänvisar även till deklinationsmodellen med termen *välljud*. Beteckningen kan dock ge upphov till tvetydighet, eftersom begreppet *välljud* ofta återkommer i diskussionerna kring böjningen med inte sällan vaga eller rent av motstridiga betydelser. Till exempel Almqvist (1835) använder *välljud* för att motivera undantag (!) från deklinationsböjningen. Man kan kanske även försiktigt tolka det som ett sätt att lämna utrymme för språkbrukarens eget tycke.

mer att refereras noggrannare i följande avsnitt. I modern forskning ingår undersökningar av substantivets bestämda artikel i allmänhet som en del av en större morfologisk analys av ett material, där substantivböjningen kan inta en större eller mindre roll i helheten. Fokus ligger i allmänhet på andra och tredje deklinationens substantiv. Man har ibland närmat sig *-ne* som ett ålderdomligt språkdrag, där *-na* representerar det nyare språkbruket. Detta är fallet i Josephsson 1997 och Melander 1998 och 2001; författarna noterar dock själva att det här synsättet är anakronistiskt (t.ex. Melander 2001 s. 104). Melanders forskningsresultat visar bl.a. att man i *Läsebok för folkskolan* genomgående gått in för deklinationsmodellen.

Söderholm (2002) studerar substantivböjningen som en del av språkutvecklingen i finländska läroböcker och tidningar från sent 1800-tal till slutet av 1900-talet. Också i det här materialet verkar deklinationen vara den avgörande faktorn, men också semantiskt genus har en viss påverkan. Söderholm menar att ändelsen *-erne* är sällsynt redan i det finländska tidningsmaterialet från 1865, och att de få former som förekommer oftast är maskulina yrkesbeteckningar. Vid ord med pluralen *-or* är *-ne* oerhört sällsynt, medan bruket av *-ne* vid plural på *-ar* är relativt vanligt, också i ord som inte är maskulina personbeteckningar. Resultaten visar även att användningen av artikeln *-ne* sjunker framåt sekelskiftet: antalet belägg minskar med ungefär hälften mellan 1865 och 1895, och i materialet från 1922 har artikeln försvunnit helt, med undantag för ortnamnet *Dalarne*. I läroböckerna dröjer artikeln kvar längre, eftersom författarna återgett äldre texter i sin originalform, utan att förnya språket.

2 Variationen i 1800-talets språkläror

I det här avsnittet kommer jag att presentera hur språkvetare och läroboksförfattare under 1800-talet har närmat sig variationen mellan *-ne* och *-na*. För att ta reda på vilka normer som förespråkades har jag jämfört 15 språkläror utgivna i Sverige, den äldsta från 1812 (Collnérs *Försök i Svenska Språkläran*) och den yngsta från 1898 (Brates *Svensk språklära för de allmänna läroverken*). Dessutom granskar jag tre språkläror från Finland.

Eftersom antalet utgivna språkläror under 1800-talet är betydligt större än under 1600- och 1700-talen, blir det nödvändigt med en viss avgränsning. Det urval svenska språkläror som här ingår baserar sig på tidigare undersökningar av svenskans normer och grammatikhistoria, huvudsakligen på de 1800-tals-

språkläror som behandlas av Haapamäki (2002) och Teleman (2003). Detta har jag gjort dels för att få ett urval som är representativt för tidsperioden (jfr Haapamäki 2002 s. 19–24), dels för att ha tillgång till kontext om vilken grammatisk tradition verken ingår i. Språkläror som saknar en böjningslära, såsom Schwartz & Noreen 1881 (ibid. s. 239–240) har uteslutits vid urvalet. Linder 1886 är en språkriktighetshandbok snarare än en språklära (jfr Teleman 2003 s. 123), men får här ingå i diskussionen då Linders åsikter är av särskilt intresse i och med hans undersökningar av substantivens slutändelser.

Historiska språkläror utgivna i Finland har inte undersökts i samma mån som de svenska, och som handledning till språkläror har jag använt de 1800-talsspråkläror som ingår i Keski-Raasakka 1998. Då Keski-Raasakkas fokus ligger på den finskspråkiga undervisningen, har jag valt att ersätta den finska bearbetningen av Lagerblads språklära med en av hans svenska språkläror. Det innebär att av de tre språkläror är två avsedda för en svenskspråkig målgrupp, medan den tredje är skriven för en finskspråkig målgrupp.

Ett problem med de finländska språkläror är att de inte nödvändigtvis återspeglar språkbruket i Finland: Solstrand-Pipping (1991) påpekar att språkläror utgivna före 1860-talet i allmänhet skriver av sverigesvenska förlagor, vilket gör dem »föga givande» (s. 210) för undersökningar i finländskt språkbruk. Jag har därför uteslutit dessa äldre språkläror helt, med undantag för Sohlbergs språklära (ursprungligen utgiven 1853, i materialet ingår upplagan från 1873), då verket använts i den finländska folkskolan (t.ex. Keski-Raasakka 1998, s. 53–54).

Även några praktiska detaljer behöver klargöras. I moderna språkläror delas substantiven in i sex (Hultman 2003) eller sju (SAG 2) deklinationer. I 1800-talets språkläror kan deklinationernas antal och innehåll i viss mån variera; det vanliga är dock en indelning i fem. Första och andra deklinationen är desamma som sina moderna motsvarigheter, medan den tredje innefattar såväl den moderna tredje som fjärde deklinationen. Således motsvarar den fjärde och den femte deklinationen i dessa verk de moderna femte och sjätte deklinationerna till allt utom namnet. Det innebär att uttrycket *femte deklinationen* potentiellt kunde tolkas på två olika sätt. För att undvika sådana oklarheter, kommer jag därför huvudsakligen att identifiera deklinationer genom den associerade pluraländelsen (dvs. *plural på -or* istället för *första deklinationen*). Vid citat används givetvis den terminologi som förekommer i originaltexten.

I tablå 1 åskådliggörs förhållandet mellan de två systemen.

Tablå 1. Deklinationsindelningen på 1800-talet och i modern tid.

1800-talets deklination	Pluralform	Modern deklination
Första deklinationen	-or (<i>blommor</i>)	Första deklinationen
Andra deklinationen	-ar (<i>systrar</i>)	Andra deklinationen
Tredje deklinationen	-er (<i>böcker</i>) -r (<i>linjer, skor, jungfrur</i>)	Tredje deklinationen Fjärde deklinationen
Fjärde deklinationen	-n (<i>minnen</i>)	Femte deklinationen
Femte deklinationen	-ø (<i>bord, lärare, studerande</i>)	Sjätte deklinationen

I avsnitt 3 vidareutvecklar jag hur begreppen *deklination* och *pluraländelse* operationaliserats i den empiriska undersökningen.

För att bedöma vilken böjning som påbjuds, utgår jag där det är möjligt från författarens uttryckliga böjningsrekommendationer. Många författare är medvetna om att det finns flera möjliga böjningsalternativ. Medan en del inte alls nämner variationen och endast presenterar en modell, väljer andra att öppet diskutera de olika alternativen, varefter de förespråkar en specifik modell eller godkänner flera alternativ. Jämför utdraget nedan:

2. [--] Pluralis har ömsom *ne* och *na* för alla tre genera [...] utom femte deklinationens neutra [--]
3. Man har velat stadga såsom regel för ändelserna *ne* och *na* i pluralis: att *ne* tillkommer masculinum, och *na* femininum och neutrum; men denna regel kullkastas ofta af välljudets fordringar. Det enda som bör iakttagas, om det icke för mycket stöter örat, är: att casus obliqui för alla tre genera böra snarare hafva ändelsen *na* än *ne*. (Boivie 1820 s. 123–124)

Enligt Boivie förekommer *-ne* och *-na* i alla genus, trots försök att begränsa den förra till maskulinerna. Det här framstår dock snarast som en deskriptiv iakttagelse, och Boivies egen rekommendation (signalerat med uttrycket »det enda som bör iakttagas») är kasusböjning, även om han också ger ett visst svängrum för språkbrukarens tycke (»om det icke för mycket stöter örat»).

Där författaren inte uttryckligen påbjuder en viss böjning, har jag istället tittat på hur böjningen presenteras i böjningsparadigm. Medan faktorer som kasus och genus behöver förklaras i grammatiska termer, kan särskilt deklinationsböjningen representeras på detta sätt, utan närmare förklaring. Jag har i viss mån även tittat på de exempel som ges i verket. Metoden är dock inte

helt oproblematisk, då den osäkerhet som råder i normen tar sig uttryck i att det i språklärorna kan förekomma en viss diskrepans mellan läroboksnormen och författarens faktiska språkbruk. T.ex. hos Almqvist (1835) finner vi både formen *pronominerna* och formen *pronominerne*, till och med på samma sida (s. 46), trots att han rekommenderar deklinationsböjning.

2.1 De svenska språklärorna

De tidiga 1800-talsverken fortsätter på samma linje som 1700-talets språkläror, och det är främst deklinationsböjning och kusböjning som tas upp. Redan i det här skedet tycks dock kusböjningen vara på tillbakagång; Leopold påbjuder kusböjning men medger att valet snarast blivit en »ljudregel» (Leopold 2010 [1801] s. 146). Kusböjningen förespråkas fortsättningsvis i Moberg 1815, Boivie 1820 och Enberg 1836, men har mer eller mindre försvunnit ur språklärorna mot århundradets andra hälft.⁶ De ovan nämnda språklärorna framställer sällan kusböjningen som en absolut regel, och påbjuder först och främst användningen av *-na* i oblikt kasus, medan båda formerna accepteras i nominativ:

- a) Både personliga och andra maskuliners Pl. på *ar* eller *er*, antaga ömsom *ne* och *na* till def. slut-form i *Nominativen* (*na* brukas dock oftare, helst i dagligt tal) [---]
 b) I *böjd* Kasus af m. pl., äfvensom både i rak och böjd Kasus af f., och n. på *ar*, *or* eller *er*, har alltid def. slutljudet *na* företräde framför *ne* [---] (Moberg 1815 s. 164)

Mera långlivad blev däremot deklinationsmodellen, som förespråkas av språketare vid både århundradets början (Broocman 1813, Almqvist 1835) och dess slut (Brate 1898). En orsak kan vara att den här böjningen fått stöd också i det faktiska språkbruket; då Linder (1886 s. 86) under 1880-talet beskriver variationen i substantivböjningen kallar han deklinationsböjningen »det förr nästan allmänna bruket» och observerar att många fortfarande följer det. De språkläror som förespråkar deklinationsböjning förklarar inte alltid regeln bakom valet explicit utan presenterar den istället indirekt genom böjningsparadigm och exempel. Det är inte omöjligt att deklinationsböjningen rent av gynnats av att den kräver mindre grammatisk förklaring än alternativen.

Under 1800-talet börjar ett nytt variationssystem dyka upp i språklärorna, som jag hädanefter kommer att kalla *genusmodellen*. Genusmodellen grun-

⁶ Anmärkningsvärt är dock att Almqvist så sent som 1840 ändrar sin tidigare rekommendation (deklinationsböjning) till kusböjning.

dar sig på ordens grammatiska genus (maskulinum, femininum, neutrum), och förutsätter kunskaper i tregenussystemet⁷ för att man ska kunna välja korrekt slutartikel. Artiklarna kopplas nu direkt till ordets genus: maskulina ord förses med artikeln *-ne* medan femininer och neutrer tar *-na*.⁸ Redan i språkläror från 1700-talet kunde genus utgöra en faktor i kasusböjningen (jfr avsnitt 1); det är dock mig veterligen först under 1800-talet som språkvetarna börjar rekommendera renodlad genusböjning.

Tullberg (1836 s. 20) hävdar att man kan härleda ändelserna *-ne* och *-na* ur de isländska definitiva artiklarna *-nir* (maskulinändelsen) och *-nar* (femininändelsen), och drar därför slutsatsen att *-ne* är den »ursprungliga» maskulina artikeln, medan *-na* varit inskränkt till femininer. Det kan vara just den historiska aspekten som bidrog till genusmodellens senare popularitet: kring mitten av 1850-talet nådde den romantiskt inspirerade historiska språkforskningen Sverige, och inte minst på grund av Erik Rydqvist och hans språkhistoriska arbete *Svenska språkets lagar* (utgiven från 1850) fick den historiskt-komparativa språkforskningen en betydande position inom den svenska språkforskningen, även i språkläror (Haapamäki 2002 s. 183–197). Hans inflytande kan bl.a. ses i språkbruket hos författaren Viktor Rydberg, som i samband med språkrensningen⁹ börjar använda grammatisk genusböjning vid substantiv (Holm 1918 s. 92 f).¹⁰

Substantivböjningen behandlas i andra volymen av *Svenska språkets lagar* (1857), och för den samtida svenskan förespråkar Rydqvist just en genusbaserad böjning (s. 335). Han menar att maskulinum »rätteligen» endast tar *-ne* och femininer *-na*, men att det vardagliga uttalet *-na* i bägge könen har förvirrat förhållandet i skrift. Han tar även ställning mot deklinationsmodellen och hävdar att bruket av *-ne* i femininer (t.ex. i former som *drottningarne*) »är lika mycket mot regeln som uttalet; alltså blott en ögonfägnad för den olärde» (Rydqvist 1857 s. 335). Under andra halvan av 1800-talet påbjuds genusmodellen ofta i de språkläror som representerar eller är inspirerade av Rydqvist och

⁷ Tregenussystemet lärdes ut i läroböckerna ännu under en stor del av 1800-talet, trots att det så gott som försvunnit ur standardspråket (se Davidson 1990).

⁸ Variationen mellan *-na* och *-ne* uppvisar här vissa likheter med adjektivböjningens *-a* och *-e*, som bl.a. användes som kasusböjning i äldre svenska innan den började associeras med genusböjning/sexusböjning (jfr t.ex. Santesson 1986 s. 186–225, Teleman 2002 s. 160–169, Larsson 2004).

⁹ De språkpuristiska strävanden som avsåg att utmönstra främmande inflytande på språket, som lånord och främmande morfologiska ändelser, men också att »återställa» fornsvenska drag som genusböjning.

¹⁰ I hans äldre verk används deklinationsböjning.

den historiska traditionen, såsom Strömborg 1852 och Sundén 1869.¹¹ Särskilt Sundéns språkläror får stor spridning i skolor i såväl Sverige (Brate 1898 s. v) som Finland (Hansén 1988 s. 161). Linder (1883 s. 8 f.) menar att det kring den här tiden börjar uppfattas som fel att lägga *-ne* till feminina substantiv, men att Rydqvist fortfarande lämnat en del oklart vad gällde maskulinerna, vilket ledde till försök att specificera reglerna, särskilt i läroböckerna.

Linder (1883, jfr även 1886 s. 86 f.) ger en god bild av hur splittrat variationsläget var mot slutet av 1800-talet. Han kan presentera inte mindre än fyra olika variationssystem som är eller har varit i bruk, av vilka de flesta baserar sig på ordets deklination, genus, eller både och. Av dessa menar han att deklinationsbaserad böjning är det vanligaste böjningssystemet i Sverige; man kan dock även böja enligt genus; en blandning av genus och deklination, där endast maskuliner på *-ar* tar *-ne* och övriga ord *-na*; samt ett sexusbaserat system där endast manliga individer antar *-ne* och övriga ord (inklusive maskulina inanimater) tar *-na*.

Linder (1883 s. 12 f.) talade själv för en enhetlig användning av *-na* oavsett genus eller deklination, ett alternativ man även kan finna i enstaka äldre språkläror (t.ex. Sjöström 1843 s. 7). Alternativet tycks dock inte ha diskuterats särskilt ingående jämfört med andra variationsmodeller (Linder 1883 s. 12), även om han fick stöd av Tegnér (1962 [1892] s. 115), som hävdade att »ingen kan tvivla på att framtiden tillhör formen *-na*».

I tablå 2 sammanfattas böjningsrekommendationerna i de undersökta verken. Almqvists språklära listas två gånger eftersom denne ändrat sin rekommendation mellan andra och tredje upplagan.

¹¹ Jämför Haapamäki 2002, s. 196–212.

Tablå 2. Översikt av den normativa litteraturen i Sverige under 1800-talet.

Författare	Verk	År	Rekommenderad böjning			
			kasus	dekl.	genus	-na*
Collnér, C.	Försök i svenska språkläran	1812			(X**)	
Broocman, C. U.	Lärebok i svenska språket	1813			X	
Moberg, P.	Försök till en lärobok för nybegynnare i allmänna och svenska grammatiken	1815	X			
Boivie, P. G.	Försök till en svensk språklära	1820	X			
Fryxell, A.	Svensk språklära till skolornas tjänst	1824			(X***)	
Almqvist, C. J. L.	Svensk språklära till ungdomens tjänst (första och andra upplagan)	1832, 1835			X	
Enberg, L. M.	Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien	1836	X			
Tullberg, H. K.	Svensk språklära	1836			X	X
Almqvist, C. J. L.	Svensk språklära (tredje upplagan)	1840	X			
Sjöström, K. F. & Ehrnström, J. F.	Svensk språklära för nybegynnare	1843				X
Lyth, H.	Svensk språklära för folkskolor	1848			X	
Strömborg, N.	Svensk språklära, med afseende på språkets historiska utveckling	1852			X	
Schiller, A. L.	Swensk språklära	1859			X	
Sundén, D. A.	Svensk språklära för elementarläroverken	1869			X	
Linder, N.	Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift	1886				X
Brate, E.	Svensk språklära för de allmänna läroverken	1898			X	

* Enhetlig böjning med *-na*, där *-ne* inte alls används.

** En atypisk deklinationsböjning där plural på *-or* tar *-na*, övriga deklinationer *-ne (-na)*.

*** Ändelsen *-ne* är huvudsakligen reserverad för avledningar på *-are*.

Av 1700-talets variationsmodeller är det alltså främst deklinationsmodellen som är relevant för 1800-talets substantivböjning, medan kasusmodellen försvinner ur språklärorerna under första halvan av århundradet. I dess ställe stiger en genusbaserad böjning fram, som särskilt får stöd i den historiska traditionen.

Några substantivtyper har flera möjliga pluralformer. Det finns därför anledning att ytterligare kommentera ord som slutar på *-are* och *-ande*.

Avledningar på *-are* (t.ex. *lärare*) i den s.k. femte deklinationen har i princip två möjliga stammar i bestämd plural, beroende på huruvida den obetonade slutvokalen behålls (*lärare-na*) eller bortfaller (*lärar-na*); i det senare fallet uppstår en slutändelsekombination som i praktiken är identisk med den bestämda pluralformen i andra deklinationen (*herrar-na*). Under 1800-talet sågs den icke-kontraherade formen *lärarena* av somliga som gammalmodig (t.ex. Almqvist 1835 s. 17), men den tas fortfarande upp i en del språkläror. Intressant är att valet av slutartikel i pluralformen i hög grad tycks bero på huruvida man använder den kontraherade formen eller inte: om slutvokalen bortfaller rekommenderas i allmänhet formen med *-ne*, medan den icke-kontraherade formen nästan alltid används med *-na* (se t.ex. Sundén 1869 s. 59).¹² Användningen av *-ne* i de kontraherade formerna finns även hos författare som i övrigt godkänner eller föredrar en böjning med *-na* i andra deklinationen: både Almqvist (1835 s. 17) och Fryxell (1824 s. 29) anger endast *-ne* som bestämd form i sitt paradigm över femte deklinationen, trots att de antingen anger båda formerna (Almqvist) eller endast *-na* (Fryxell) i motsvarande paradigm över andra deklinationen.

Vid utrum på *-ande* (t.ex. *studerande*) menar Linder (1883 s. 9) att valet av artikel kan motiveras på flera sätt. Med stöd i genusböjningen kan man tolka det som att även maskuliner på *-ande* bör böjas med *-ne*. De som böjer enligt pluraländelsen skulle däremot välja *-na*. Det kan dock noteras att inte heller valet av pluralform är helt självklart. Rydqvist (1857 s. 341) menar att de här orden »icke gerna» tar (bestämd) plural till att börja med, men att man i ämbetsstil använder pluralformer som *sökanderne* och *käranderne*. Sundén (1869 s. 46) håller med om att pluralformen *-erne* associeras med ämbetsspråket, men menar att den är onödig och förespråkar istället en identisk form i singular och plural (*en sökande, flera sökande* osv.).

2.2 De finländska språklärorerna

I Finland behövdes språkläror i svenska såväl för den svensktalande befolkningen som för undervisningen i svenska för finskspråkiga. Ett alternativ

¹² Liknande tendenser förekommer redan under 1700-talet. Enligt Santesson (1986 s. 226) gör Heldmann, som i övrigt förespråkar kasusböjning, ett undantag just för ord på *-are*, och menar att man bör undvika artikeln *-ne* såvida man inte använder de kontraherade formerna.

var att använda läroböcker från Sverige. Mot slutet av 1800-talet var särskilt Sundéns språkläror i flitig användning i Finland, inom både modersmålsundervisningen och den tillhörande lärarutbildningen (Hansén 1988 s. 161, 171, 200), och den översattes även till finska. Ännu i början av 1900-talet ondgör sig Rolf Nordenstreng över att modersmålsundervisningen i Finland ofta sköts av »okunniga personer [...] hvars vetande i facket inskränker sig till Sundéns svenska språklära, hufvuddragen af den fornisländska ljud- och formläran, cirka 40 sidor isländsk text och ett ungefärligt begrepp om den svenska litteraturens historia» (Nordenstreng 1900 s. 198). En utbildning där den historiska grammatiksynen hade en framträdande position torde ha gynnat genusböjningens spridning.

Man författade även egna språkläror på svenska och finska. Nedan kommer jag att se på tre av dessa: Sohlbergs *Lärobok i allmän och svensk grammatik* (fjärde upplagan 1873), Forsmans *Ruotsin kieliooppi. Oppikirjan koe suomalaisia kouluja warten*¹³ (1884) samt Lagerblads *Svensk språklära för lyceer och fruntimmersskolor* (1893).

Sohlberg (1873 s. 32) ger endast kortfattade och något tvetydiga råd i frågan, då han säger att »i pluralis hafva maskuliner och femininer na (ne) [sic]». Samma instruktioner ges även i fråga om tredje deklinationens neutrer, varför det framstår som att denne åtminstone i teorin tolererar bruket av *-ne* i alla tre genus. De få exempel som ges (*gossarne [na], qvinnorna*) antyder dock att *-ne* främst är reserverat för maskuliner. Deklinationens påverkan nämns inte överhuvudtaget.

Också Forsman (1884 s. 33) anger artikelvalet som en genusregel, och menar att maskuliner tar *-ne* eller *-na*, medan femininer och neutrer tar *-na*. Av exemplet kan vi se att det är grammatiskt genus som avses: inanimata maskuliner som *dalar* och *bilder* förses med *-ne*, medan femininer som *broar* och *berättelser* förses med *-na*. Detta tycks dock vara en avsiktlig förenkling av det verkliga språkbruket, antagligen i pedagogiskt syfte, eftersom författaren i en senare anmärkning fördjupar problematiken kring böjningen:

I plural är *-ne* den ursprungliga slutartikeln i maskulinum, fastän man i talspråket redan använder *-na* regelbundet. I skriftspråket torde det vara bäst att använda *-na* i 3:e deklinationen i och med vokalväxlingen, eftersom dess pluraländelse är *-er*, medan man i 2:a deklinationen, vars ändelse är *-ar*, snarast borde använda slutartikeln *-ne*. Man bör även använda den riktiga maskulinartikeln *-ne* då det är tal om levande personer (*fäderne, bröderne* o.s.v.) vars kön naturligt inte är fördunklat för

¹³ Ungefär: *Svensk språklära. Försök till lärobok för finska skolor*.

språksinnet, såsom livlösa föremål, möjligtvis med undantag för 5:e deklinationen (*handlandena*). – Den feminina slutartikeln är ovillkorligen alltid *-na*, varför man särskilt bör minnas 2:a deklinationens femininer, så att man inte på grund av vokälväxlingen skriver *-ne*. (Forsman 1884 s. 34, min översättning)

Forsman kommer in på nästan alla de olika aspekter av artikelvalet som diskuterats i de svenska språklärorna: talspråk och skriftspråk, genus, deklination och även animathet (»livlösa föremål» och »levande personer»). Det variationssystem han beskriver har drag av sexusböjning, men även deklinationsböjning och genusböjning, och har som sådant inte någon direkt motsvarighet i de svenska språklärorna. Snarast framstår det som en något oklar blandning av de olika faktorerna, där somliga drag kan anses mera avgörande än andra.

Lagerblad (1893) uttrycker sig mycket kort om böjningen, och rekommenderar *-na* i alla situationer. Han anger visserligen *-ne* inom parentes som ett alternativ till *-na*, men specificerar i en anmärkning att artikeln sällan används, och i så fall endast vid beteckningar för maskulina individer (s. 15 f.).

I tablå 3 sammanfattas böjningen i de tre finländska språklärorna.

Tablå 3. Översikt av den normativa litteraturen i Finland under 1800-talet.

Författare	Verk	År	Rekommenderad böjning			
			kasus	dekl.	genus	<i>-na</i>
Sohlberg, H. F.	Lärobok i allmän och svensk grammatik	1873			?	
Forsman, K. W.	Ruotsin kielioppi. Oppikirjan koe suomalaisia kouluja warten	1884			X	
Lagerblad, E.	Svensk språklära för lyceer och fruntimmersskolor	1893				X

Anmärkningsvärd är den stora variation som förekommer i språklärorna, trots att de är utgivna inom två decennier, då alla tre beskriver olika system. Beskrivningarna uppvisar dessutom sådana drag som sällan eller inte alls förekommer i de svenska språklärorna (Sohlberg avråder inte från användningen av *-ne* i andra genus, Forsman blandar de olika faktorerna i ett system). Det som de har gemensamt är att man i allmänhet rekommenderar en böjning baserad på genus, och att artikeln *-ne* huvudsakligen associeras med maskulina ord,

särskilt beteckningar för maskulina individer. Det här alternativet omnämns hos Linder (1886 s. 86 f.), men påbjuds sällan direkt i de svenska språklärorna.

3 Material och metod

I följande studie undersöker jag hur det faktiska språkbruket förhåller sig till den normativa litteraturen. Som material har jag valt tidningstexter, i och med att genren representerar ett relativt formellt (och därmed normenligt) språkbruk. I undersökningen fokuserar jag på de faktorer som visat sig vara särskilt relevanta under 1800-talet, nämligen deklination samt grammatiskt och semantiskt genus.

Korpusundersökningen har utförts med konkordansverktyget Korp (Borin m.fl. 2012). Det svenska materialet utgörs av Språkbankens samling av historiska tidningskorpusar *Kubhist*, medan det finländska materialet representeras av finska Språkbankens korpussamling *Nationalbibliotekets svenskspråkiga tidningar och tidskrifter* (Nationalbiblioteket 2011). Övrig potentiell geografisk påverkan, såsom tidningarnas utgivningsort, har inte beaktats.

I undersökningen ingår allt tillgängligt tidningsmaterial från 1800-talet. För att göra det finländska materialet mera jämförbart med det svenska har tidskrifterna exkluderats. I det svenska materialet ingår då 5,7 miljarder tokens, medan det finländska består av 1,9 miljarder tokens.¹⁴ Korpussamlingarna skiljer sig även i fråga om antalet tidningar som ingår. I det svenska materialet ingår 10–40 tidningar per årtionde. I Finland var antalet tidningar i början av 1800-talet ytterst litet, och 1800- och 1810-talet representeras därför av endast en tidning var.¹⁵ Materialet från 1820-talet innehåller sex olika tidningar, varefter antalet fortsätter att stiga tills det i materialet från 1890-talet ingår 47 tidningar.¹⁶ I tabell 1 presenteras materialens storlek närmare.

¹⁴ Begreppet *token* är i stort sett synonymt med ord, men innehåller även skiljetecken.

¹⁵ Se t.ex. Thylin-Claus & Holm-Cüzdan (2019 s. 42–46) för en beskrivning av tidningsläget i Finland under 1800-talets början.

¹⁶ Det svenska materialet är redan sorterat efter tidning i Korp. I det finländska materialet har jag tagit fram enskilda tidningar genom att sortera enligt publikation/ISSN.

Tabell 1. Korpusmaterialets omfattning och spridning.

Period	Sverige		Finland	
	Antal token (miljoner)	Antal tidningar	Antal token (miljoner)	Antal tidningar
1800-talet	63,6	10	2,4	1
1810-talet	76,3	12	5,2	1
1820-talet	114,3	14	11,6	6
1830-talet	197,6	16	25,9	9
1840-talet	329,3	29	38,5	12
1850-talet	481,3	35	59,3	13
1860-talet	850,6	37	122,6	20
1870-talet	1 118,8	42	312,6	20
1880-talet	1 450,3	40	559,6	38
1890-talet	1 037,1	35	784,9	47

För att jämföra det svenska och det finländska materialet utgår jag från tidsperioder på tio år. Eftersom det svenska materialet redan i Korp är klassat enligt årtionde har det inte krävt några åtgärder; däremot har jag i det finländska materialet, som är samlat enligt år, slagit ihop alla belägg inom samma årtionde. Utgående från antalet absoluta belägg har jag räknat ut den relativa fördelningen av de två definitiva pluralformerna i procent för varje årtionde. I vissa delundersökningar har jag gjort noggrannare stickprov i ett visst årtionde; dessa fall omnämnes i samband med undersökningen.

I och med tekniska begränsningar har jag varit tvungen att undersöka deklinationens och genusets påverkan med något olika metoder. För att undersöka deklinationen, som har klara morfologiska kännetecken, har jag utgått ifrån ordslutet. Jag har sökt ord som slutar på varje möjlig kombination av pluraländelse (-ar, -er, -or) och bestämd artikel (-na, -ne), dvs. alla ord som slutar på -arna, -arne, -erne osv. Endast grundkasus ingår alltså i undersökningen. Resultaten har utifrån den automatiska ordklasstagningen begränsats till substantiv för att undvika ord från andra ordklasser (såsom *gerna*).

Tillvägagångssättet innebär att olika deklinationer och böjningar i viss mån blandas, såsom pluraländelserna -er och -r (efter obetonat -e), eller -or och -r (efter långt o). Dessa fall anser jag inte vara ett problem, då sammanslagningen av -er och -r motsvarar den samtida deklinationsindelningen (jfr tablå 1), och ord som slutar på långt o är relativt få till antalet. Ett större problem är

att den bestämda pluralformen i avledningar på *-are* sammanfaller med den bestämda pluralformen för plural på *-ar*, eftersom ord på *-are* genomgående tilldelas *-ne* som bestämd artikel.¹⁷ Följderna av detta diskuteras därför närmare i avsnitt 4.1.

En fördel med att söka enligt ordslut är att det i viss mån kan kringgå brister i taggning och maskinläsning. Däremot kan de ganska breda kriterierna leda till att också andra ordformer än bestämd plural ingår. Som ovan nämnts har jag försökt filtrera ut ord från andra ordklasser. Det existerar dock substantiv vars grundform fyller mina kriterier, t.ex. *stjerna* (slutar på *-erna*) och *lefverne* (slutar på *-erne*). Eftersom de här orden (också då eventuella sammansättningar medräknas) är så få, anser jag det inte påverka resultaten nämnvärt.¹⁸ Detsamma gäller för de delar av korpusmaterialet som inte är på svenska utan t.ex. danska, där *e*-formen är standard.

Semantiska faktorer som animathet, liksom ordens genus enligt det gamla tregenussystemet är inte sökbara i Korp och har i de flesta fall inte några morfologiska kännetecken. Jag har därför varit tvungen att använda mig av stickprov. Jag har strävat efter att undersöka ord som är någorlunda stilistiskt neutrala och som ger tillräckligt många belägg för att man ska kunna grunda något slags uppfattning om användningen. Om inget annat omnämns, har sökningen varit skiftlägesoberoende.¹⁹

4 Användningen av *-ne* i tidningsspråket

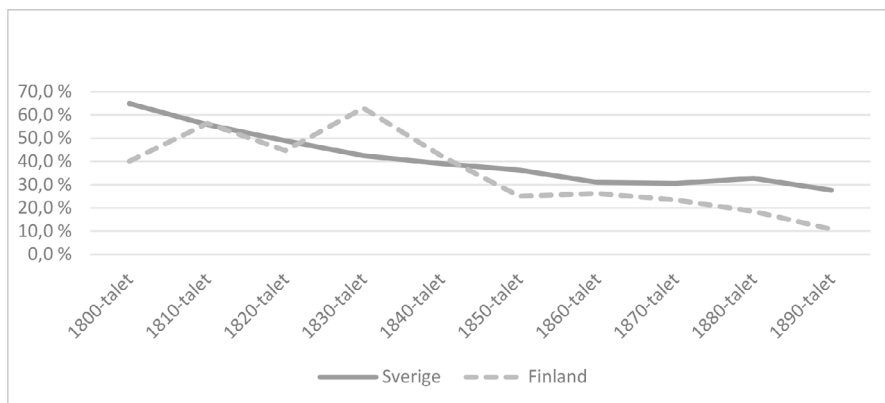
För att få en bild av i vilken utsträckning de två artiklarna (*-ne* eller *-na*) varit i användning i Sverige och Finland under 1800-talet, har jag undersökt deras

¹⁷ En möjlighet hade varit att utnyttja Korps funktion att söka enligt ordets lemmagram, men särskilt i den finländska korpusen saknas flera former som vore väsentliga i den här typen av undersökning.

¹⁸ Enligt Dalins ordlista (1850–1853) samt SAOL 1 (1874) och 6 (1889) förekommer följande singularformer på *-erne* eller *-erna*: *lefverne*, *fäderne*, *möderne*; *hjerna*, *lanterna*, *stjerna*, *taverna*, *terna* (det sistnämnda dock endast som alternativform i Dalin). Formerna har tagits fram med den elektroniska sökfunktionen i databasen SAOLhist. Också då sammansättningar ingår utgör t.ex. singularformer på *-erna* endast ca 2 % av det totala antalet belägg. Visserligen kan avläsningsfel (t.ex. **lefuerne* istället för *lefverne* etc) öka antalet belägg ytterligare, men knappast i sådan grad att de skulle påverka resultatet. Slutligen kan nämnas att också t.ex. ortnamnet Husqvarna i Korp ofta taggas som substantiv istället för egennamn.

¹⁹ Det görs alltså ingen skillnad på versaler och gemener.

relativa fördelning i beläggen med plural på *-or*, *-ar*, och *-er*. Resultaten visas i figur 1.²⁰

Figur 1. Andelen substantiv böjda med *-ne* i ord med plural på *-or*, *-ar* eller *-er* i Finland och Sverige.

I det svenska materialet används *-ne* mest i början av århundradet, då artikeln används i mer än hälften (65 %) av alla bestämda pluraler. Därefter avtar användningen, och redan 1820 är *-na* vanligare än *-ne*. Användningen förblir tämligen stabil, och ännu i slutet av århundradet används *-ne* i drygt 27 % av fallen.

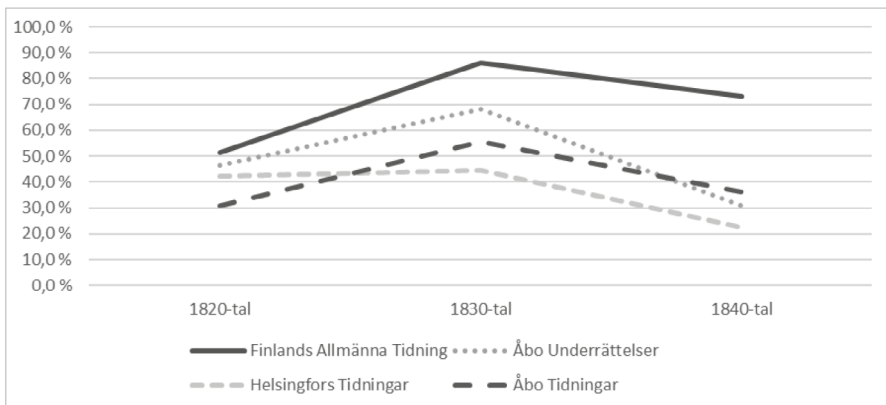
I det finländska materialet är utvecklingen däremot mer spretig. I början av århundradet stiger och sjunker bruket av *-ne* kraftigt mellan årtiondena, där den allmänna trenden är en försiktig ökning. Som mest används *-ne* under 1830-talet, då den används i drygt 60 % av alla belägg, men under 1840-talet börjar användningen sjunka kraftigt. Efter 1850-talet stabiliseras användningen kort, men fortsätter därefter sjunka ytterligare. Efter 1890 är *-ne* ovanligt, och används endast i 11 % av alla bestämda pluraler.

Det är svårt att jämföra användningen i de två språkområdena under början av århundradet i och med att det finländska materialet varierar så kraftigt, men från och med 1850-talet är *-ne* klart vanligare i Sverige än i Finland. Förändringarna är också mindre markerade i det svenska materialet. I Sverige förblir användningen av *-ne* relativt stabil efter den ursprungliga minskningen, och med endast ca 3 procentenheters skillnad mellan 1860-talet och 1890-talet,

²⁰ De absoluta talen till alla figurer finns i bilaga 1.

medan den fortsätter att sjunka genom hela århundradet i Finland. Den inledande minskningen är också mycket snabbare i Finland, då den under tre årtionden (1830–1850) minskar med nästan 40 procentenheter, jämfört med det svenska materialet där den totala minskningen under hela århundradet utgörs av knappt 30 procentenheter.

En möjlig (del)orsak till det ojämna finländska resultatet är att det i början av 1800-talet utkom mycket få tidningar i landet och att de enskilda tidningarnas (och redaktörernas) språkbruk har större påverkan än i det svenska materialet (se tabell 1). Kasten i användningen fortsätter dock också efter 1810-talet, då både antalet tidningar och antalet belägg utvidgats, vilket antyder att det inte enbart handlar om enskildas språkbruk. Detta bekräftas även av figur 2, där man kan se att fastän andelen *-ne* varierar mellan tidningarna, överensstämmer trender i ökning och minskningar över årtiondena.²¹

Figur 2. Variation mellan finländska tidningar i början av 1800-talet.

På grund av utrymmesbrist har jag dessvärre inte möjlighet att vidare fördjupa mig i de enskilda tidningarnas utveckling. Det har dock sannolikt funnits en viss valmöjlighet bland tidningarna, och möjligtvis även osäkerhet kring normen: i januari 1850 publiceras i två Helsingfors-baserade tidningar en kort dispyt gällande böjningen, där de kritiserar varandras böjningssätt. Den första,

²¹ I figuren ingår de fyra tidningar i materialet som har en kontinuerlig utgivning mellan 1820- och 1840-talen. Att ange endast den totala användningen av *-ne* snedvrider visserligen variationen något, eftersom deklinationerna får olika inverkan beroende på deras relativa förekomst.

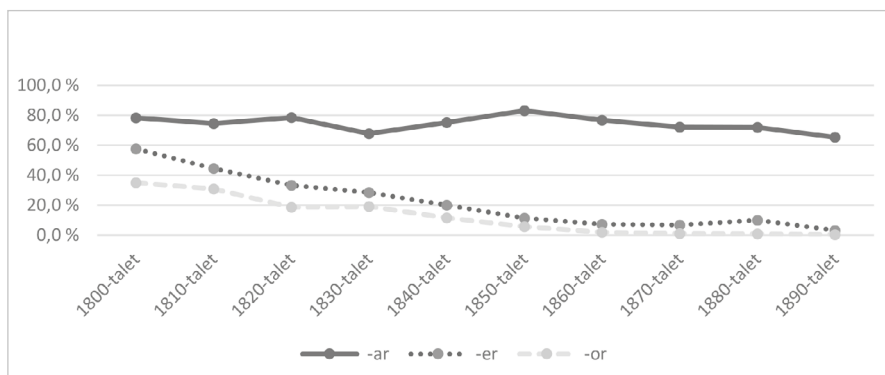
Morgonbladet²², argumenterar för en deklinationsbaserad böjning (»[artikeln] bör rätta sig efter hufvudordets ändelse»), medan den andra, Helsingfors Tidningar²³, försvarar genusböjningen (»slutvokalen [...] beror af könet»).

I de följande avsnitten ska jag närmare undersöka deklination och genus som faktorer vid valet av artikel.

4.1 Deklinationens inverkan

Enligt deklinationsmodellen bör ord med plural på *-ar* ta artikeln *-ne*, medan plural på *-er* och *-or* bör följas av artikeln *-na*. Om principen tillämpas konsekvent, borde alltså formerna *-arne*, *-erna* och *-orna* utgöra majoriteten av böjningsformerna i materialet. På motsvarande sätt borde kombinationerna *-arna*, *-erne* och *-orne* vara sällsynta.

I figur 3 presenteras andelen substantiv böjda med *-ne* i de olika deklinationerna i det svenska materialet.

Figur 3. Andelen pluralformer med *-ne* enligt deklination, Sverige.

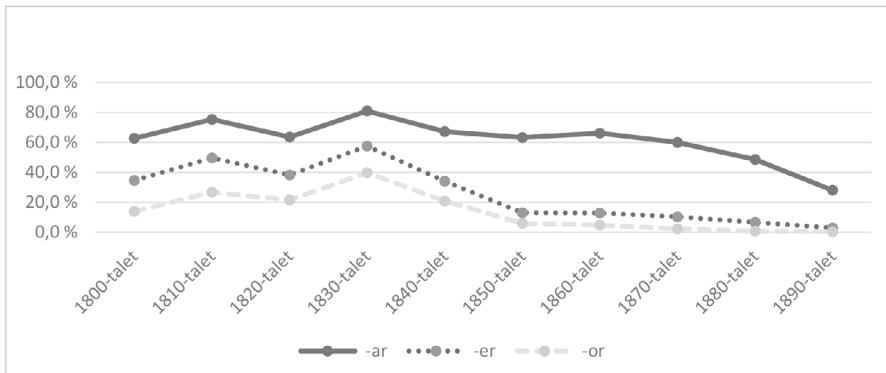
I början av 1800-talet är böjning med *-ne* mest omfattande vid plural på *-ar* (78 % av alla belägg), men också vid plural på *-er* används den oftare än alternativet *-na* (58 % av beläggen). Minst används artikeln vid plural på *-or*, där den förekommer i 35 % av beläggen, vilket dock framstår som en relativt hög andel med tanke på att språkvetarna rekommenderar *-na* i den här deklinationen.

²² Morgonbladet 17.01.1850.

²³ Helsingfors Tidningar 19.01.1850. Redaktör för tidningen var vid den här tiden Zacharias Topelius, vars böjning kommer att diskuteras i detalj i min avhandling.

Redan i början av århundradet ser man att orden med plural på *-ar* skiljer sig från de övriga. Andelen bestämda former med *-ne* förblir hög medan den klart minskar vid plural på *-er* och *-or*. Efter 1830-talet blir kontrasten ännu tydligare, då användningen av *-ne* i andra deklinationen börjar stiga märkbart. På 1850-talet utgör *-ne* nästan 85 % av alla bestämda artiklar vid plural på *-ar*, medan samma ändelse blivit mycket ovanlig vid plural på *-er* och *-or* (under 10 %). Resultatet överensstämmer alltså till stor del med det användningsmönster som uppkommer vid deklinationsböjning. Mönstret kvarstår under resten av århundradet, och trots att andelen *-ne* i plural på *-ar* minskar efter 1850-talet förblir bruket högt ända fram till 1900-talet (65 % av alla fall).

I figur 4 presenteras andelen *-ne* i bestämd plural för de olika deklinationerna i det finländska materialet.

Figur 4. Andelen pluralformer med *-ne* enligt deklination, Finland.

I det finländska materialet kan man urskilja tre distinkta skeden i artikelbruket. Under de första årtiondena varierar användningen av *-ne* kraftigt från årtionde till årtionde (jfr kommentarerna till figur 1 ovan). Variationen är anmärkningsvärt likadan i alla tre deklinationer, vilket skiljer den från utvecklingen i Sverige, även om den relativa förekomsten av *-ne* (mest använd i plural på *-ar*, minst i *-or*) är densamma.

Efter 1830-talet tycks språkbruket genomgå en motsvarande förändring som i Sverige: användningen av *-ne* sjunker kraftigt i första och tredje deklinationen medan den till stor del bevaras i den andra. Vid mitten av seklet följer alltså även det finländska materialet i viss mån deklinationsmodellens mönster. Redan under 1870-talet börjar dock användningen av *-ne* vid plural på *-ar* sjunka märkbart igen, vilket skiljer den från utvecklingen i Sverige.

Såsom framkom i avsnitt 2 och diskuterades i avsnitt 3, särbehandlar många språklärar avledningar på *-are*. Eftersom slutvokalen vanligtvis bortlämnas i bestämd plural, blir pluraländelsen identisk med ord i andra deklinationen (*-ar*), vilket innebär att även ord på *-are* ingår i resultaten i figurerna 3 och 4. Eftersom avledningar på *-are* i språklärorna tilldelas *-ne* mera konsekvent än i andra deklinationer, har jag gjort ett stickprov²⁴ under perioden 1850–1890. Resultatet visar att dessa ord verkligen böjs nästan uteslutande med *-ne* (91–100 % av beläggen) i både det finländska och det svenska materialet. Siffran är anmärkningsvärt hög också då man tar det inneboende semantiskt maskulina genuset i beaktande (jfr avsnitt 4.2.2). Detta innebär att böjningen i avledningar på *-are* kan ha påverkat resultaten som presenteras i figur 3 och 4 vad gäller plural på *-ar*.

Resultatet antyder att deklinationen och pluralens form har varit en avgörande faktor i artikelvalet, särskilt i Sverige. Fastän deklinationsböjningen utvecklats ungefär samtidigt i bägge materialen, så tycks den inte ha haft samma genomslagskraft i Finland. Bruket av *-ne* i ord med plural på *-ar* är mindre än i Sverige (som högst 66 %, jämfört med 83 % i Sverige), medan användningen av *-ne* i ord med plural på *-er* är något högre. Bruket av *-ne* minskar också mot slutet av århundradet på ett sätt som inte förekommer i det svenska materialet, och som måste förklaras på ett annat sätt.

4.2 Genusets inverkan

I svenskan har substantivets deklination ett direkt samband med ordets pluralform. Däremot har ett ords grammatiska genus i allmänhet inte några morfologiska markörer. Det finns dock ett noterbart undantag som är särskilt relevant för den här undersökningen: i praktiken förekommer inga maskuliner med pluraländelsen *-or* i och med att första deklinationen utgörs av gamla grammatiska femininer.²⁵ Som framgår av föregående avsnitt var användningen av *-ne* i plural

²⁴ De undersökta orden var *arbetare*, *egare* och *läkare*. Även om den här undersökningen inte fokuserar på valet av pluraländelse, kan det vara av intresse att notera att de icke-kontraherade formerna (*egarena/e*, *arbetarena/e*, *läkarena/e*) är mycket ovanliga i det svenska materialet (kring 1–3 % av de totala beläggen) medan de i det finländska materialet utgör en ansevärd del eller rent av majoriteten av beläggen (26–80 % av formerna). I bägge materialen böjs dessutom *egare* oftare med den äldre formen än de övriga orden. I det svenska materialet böjs den icke-kontraherade formen oftast med *-na*, medan *-ne* är den vanligare formen i det finländska materialet.

²⁵ Bland annat ordet *pappa* utgör ett undantag. Trots att både Dalins ordlista (1850–1853) och SAOL 1 (1874) hävdar att ordet inte har någon pluralform, förekommer den (sparsamt) i materialet redan på 1840-talet.

på *-or* mycket ovanlig efter 1850-talet (under 5 %) i bägge materialen. Jag kommer därför i det här avsnittet att fokusera på substantiv med plural på *-ar* och *-er*.

Jag undersöker genusets inverkan genom att göra stickprov i 1860- och 1890-talets språk. Det hade givetvis även varit intressant att jämföra läget med en tidigare tidsperiod, t.ex. 1830-talet; beläggen från den här tiden är dock betydligt färre och det blir svårare att säga någonting utgående från enskilda ord.

Såsom framkom i avsnitt 2.1, var det huvudsakligen grammatiskt genus som behandlades i 1800-talets språkläror. Forsmans grammatik (jfr avsnitt 2.2) tar dock uttryckligen upp ordets animathet som en faktor, varför jag även undersöker semantiskt genus. Min hypotes är att semantiskt genus har haft en större betydelse än grammatiskt. Bland annat Tegnér (1962 [1892] s. 4) hävdar att genuskänslan hos 1800-talets svenskar är svag, förutom i dialektområden där distinktionen bevarats. Eftersom semantiskt och grammatiskt genus ofta överlappar utgår jag från att det torde vara lättare att upprätthålla genuskillnaden i ord för personbeteckningar. Därför kommer dessa två grupper att undersökas separat: först grammatiskt genus hos inanimater och därefter semantiskt genus i personbeteckningar.

4.2.1 Inanimata substantiv

I tabell 2 visas andelen *-ne* i inanimater i stickproven från 1860-talet.

Tabell 2. Andelen pluralformer med *-ne* i inanimata substantiv, 1860-talet.

Sverige				Finland			
mask		fem		mask		fem	
dalar* (N=780)	78,6 %	socknar (N=3 041)	76,0 %	dalar* (N=128)	65,6 %	socknar (N=585)	77,6 %
sjöar (N=3 156)	78,9 %	broar (N=5 149)	64,8 %	sjöar (N=360)	72,8 %	broar (N=286)	58,4%
månader (N=5 195)	3,2 %	nätter (N=6 882)	0,7 %	månader (N=723)	7,0 %	nätter (N=1 101)	6,4 %
städer (N=26 914)	5,0 %	böner (N=387)	1,0 %	städer (N=4 653)	14,9 %	böner (N=93)	9,7 %

* Skiftlägesberoende sökning har undantagsvis använts för att undvika platsnamnet *Dalarne*.

Även om den relativa användningen av *-ne* varierar från ord till ord, så visar tabell 1 att det vid valet av artikel är deklinationen som avgör, snarare än genus.

Då pluraländelsen är *-ar*, oavsett genus, används *-ne* i det svenska materialet i 70–80 % av fallen. I det finländska materialet är användningen något lägre, men fortfarande kring 60 % som lägst. Betydligt ovanligare är artikeln vid plural på *-er*, där det som mest används i 5 % av fallen (men oftast mindre) i Sverige, och kring 7 % i Finland. Man kan dock notera den särskilt höga andelen *-ne* i ordet *städer* (15 % av alla belägg) i det finländska materialet.

Deklinationsmodellen tycks alltså vara gemensam för bägge materialen baserat på stickproven. De små skillnader som finns motsvarar i stort sett de skillnader som presenteras i figurerna 3 och 4 i avsnitt 4.1.

Också vissa neutrer har pluralformer på *-ar* eller *-er*. Under 1800-talet hade dessutom många neutrer med nollplural en alternativ böjningsform på *-er* (*instrumenter, elementer*).²⁶ Enligt genusmodellen tar neutrer alltid *-na*, och Sundén (1869 s. 59) understryker att detta gäller även främmande neutrer på *-er* (t.ex. *privilegier, partier*). Om man ville upprätthålla en sådan regel borde det vara enklare än i t.ex. femininum, eftersom distinktionen neutral/utral fortfarande existerar i standardspråket. Jag har därför gjort stickprov i några neutrumord, inklusive det något speciella ordet *fingrar*, som kan ses som både maskulinum och neutrum.²⁷ I tabell 3 redovisas andelen *-ne* i stickproven.

Tabell 3. Andelen plural med *-ne* i neutrala substantiv, 1860-talet.

Sverige		Finland	
neutr	% <i>-ne</i>	neutr	% <i>-ne</i>
fingrar (N=1 715)	70,3 %	fingrar (N=365)	59,5 %
partier (N=4 869)	3,9 %	partier (N=1 194)	4,2 %
ständer (N=9 790)	8,2 %	ständer (N=4 616)	14,0 %
elementer (N=1 889)	1,2 %	elementer (N=327)	6,1 %

Tabell 3 visar att användningen av *-ne* i neutrum i stort sett motsvarar användningen för feminina och maskulina substantiv i motsvarande deklination, vilket åter antyder att grammatiskt genus spelar en mindre roll än pluralformen.

²⁶ Jämför Palm 2006.

²⁷ Dalin (1850) anger ordet som både maskulint och neutralt. I SAOL 1 (1874) meddelas att »[i] skriftspråket är neutr. vanligast för sing., mask. för plur.».

Skillnaderna mellan det finländska och det svenska materialet motsvarar också de tidigare resultaten. Av intresse är åter den relativt höga andelen *-ne* i ett specifikt ord (här *ständer*) i det finländska materialet.

4.2.2 Animata substantiv

I tabell 4 presenteras användningen av *-ne* i stickproven från 1860-talet.

Tabell 4. Andelen plural med *-ne* i animata substantiv, 1860-talet.

		Sverige				Finland			
		mask		fem		mask		fem	
Plural <i>-ar</i>	biskopar (N=2 856)	87,7 %	fruar (N=3 641)	34,3 %	biskopar (N=549)	85,1 %	fruar (N=1 317)	13,7 %	
	gossar (N=4 017)	80,6 %	mödrar (N=704)	62,4 %	gossar (N=666)	78,7 %	mödrar (N=124)	49,2 %	
	herrar (N=11 381)	88,4 %	systrar (N=2 926)	45,5 %	herrar (N=2 695)	92,6 %	systrar (N=261)	36,8 %	
Plural <i>-er</i>	bröder (N=7 485)	21,7 %	damer (N=13 801)	0,4 %	bröder (N=794)	48,2 %	damer (N=1 762)	0,5 %	
	bönder (N=10 433)	12,4 %	mamseller (N=3 028)	1,7 %	bönder (N=2 742)	62,7 %	mamseller (N=1 182)	0,5 %	
	fäder (N=1 105)	28,0 %			fäder (N=228)	51,8 %			

I två kombinationer av genus och artikel ser användningen av *-ne* liknande ut i bägge materialen:

- Andelen *-ne* är mycket hög (ca 80–90 %) vid maskulina ord med plural på *-ar* (*herrarne* etc.).
- Andelen *-ne* är mycket låg (ca 1 % eller mindre) vid feminina ord med plural på *-er* (*damerne* etc.).

Resultatet är föga överraskande, då genusmodellen och deklinationsmodellen i dessa fall leder till samma utfall. I det finländska materialet är dock andelen *-ne* bland de animata maskulinerna högre än för deklinationen i allmänhet (jfr figur 4): *-ne* används i 80–90 % av fallen, då medeltalet för deklinationen ligger på endast 66 %. Också bruket av *-ne* i femininer på *-er* är betydligt lägre än i deklination i allmänhet.

Ännu tydligare spår av genusets inverkan ser vi i de fall där deklinationsmodellen och genusmodellen leder till olika utfall. Orden *fäder*, *bönder*, *bröder* borde enligt deklinationsmodellen ta *-na* (plural på *-er*) och enligt genusmodellen *-ne* (maskulint genus). Det motsatta gäller för orden *fruar*, *mödrar*, *systrar* där deklinationsmodellen kräver *-ne* (plural på *-ar*) och genusmodellen *-na* (feminint genus). För animata maskuliner med plural på *-er* ser vi att användningen av *-ne* i båda materialen faktiskt är högre än vid motsvarande inanimater. Särskilt i det finländska materialet är artikeln betydligt vanligare, och används i hälften av beläggen medan de inanimata stickproven inte överstiger 15 %. Också hos animata femininer ser vi en motsvarande men motsatt effekt: i Sverige är andelen *-ne* något lägre, och i Finland avsevärt lägre, än hos deklinationen i allmänhet.

Även om de animata orden i viss mån påverkas av genus i det svenska materialet, är skillnaden mera påtaglig i det finländska materialet. Genus har alltså haft en större inverkan i den finländska svenskan än i sverigesvenskan.

Om vi återvänder till samma stickprov från 1890-talet, ser vi i tabell 5 att den finländska böjningen utvecklats vidare i samma riktning, i både animata och inanimata ord.

Tabell 5. Andelen plural med *-ne* i Finland, 1890-talet.

	animat – mask		inanimat (mask & fem)		animat – fem ²⁸	
Plural <i>-ar</i>	biskopar (N=1 210)	72,6 %	broar (N=1 665)	26,3 %	fruar (N=7 252)	4,4 %
	gossar (N=4 504)	64,4 %	dalar (N=769)	28,5 %	mödrar (N=1 217)	9,2 %
	herrar (N=12 055)	74,2 %	sjöar (N=3 238)	24,3 %	systrar (N=3 066)	8,6 %
			socknar (N=2 321)	18,3 %		
Plural <i>-er</i>	bröder (N=6 902)	22,5 %	böner (N=406)	0,7 %	damer (N=16 055)	0,1 %
	bönder (N=12 630)	34,1 %	månader (N=5 479)	0,1 %		
	fäder (N=759)	27,4 %	nätter (N=5 635)	0,0 %		
			städer (N=22 514)	0,4 %		

²⁸ Användningen av *mamsell* minskar kraftigt efter 1860-talet i både Sverige och Finland, antagligen på grund av frökenreformen, och ingår därför inte i 1890-talsdatan.

Som framgår av tabell 5 har andelen *-ne* minskat i alla genus och alla deklinationer, men förekommer fortfarande i hög grad i andra deklinationens animata maskuliner, där den utgör nästan tre fjärdedelar av beläggen. I mindre utsträckning används artikeln även i andra deklinationens inanimata substantiv, samt i tredje deklinationens animata maskuliner. Också andelen *-ne* i feminina ord har minskat, och är märkbart lägre än hos motsvarande inanimater i samma deklination.

I det svenska 1890-talsmaterialet är däremot pluralformen fortsättningsvis det huvudsakliga kriteriet (se tabell 6), även om användningen av *-ne* minskat särskilt i animata feminina, men i mindre utsträckning även i inanimater och animata maskuliner på *-er*.

Tabell 6. Andelen plural med *-ne* i Sverige, 1890-talet.

	animat – mask		inanimat (mask & fem)		animat – fem	
Plural <i>-ar</i>	biskopar (N=2 294)	80,5 %	broar (N=6 355)	64,7 %	fruar (N=9 355)	14,3 %
	gossar (N=6 585)	81,2 %	dalar (N=977)	66,4 %	mödrar (N=1 666)	20,4 %
	herrar (N=20 624)	86,0 %	sjöar (N=3 182)	70,5 %	systrar (N=5 352)	24,5 %
			socknar (N=4 573)	59,2 %		
Plural <i>-er</i>	bröder (N=29 199)	12,6 %	böner (N=782)	0,1 %	damer (N=21 303)	0,0 %
	bönder (N=8 375)	5,3 %	månader (N=11 414)	0,0 %		
	fäder (N=1 177)	25,5 %	nätter (N=7 526)	0,0 %		
			städer (N=31 277)	2,2 %		

Även om det finns drag av genusböjning i det svenska materialet, motsvarar resultatet Linders (1886 s. 86) observationer av deklinationsböjningens dominans. I det finländska materialet har det semantiska (men inte grammatiska) genusets påverkan varit mer påtaglig. Mot slutet av århundradet har användningsområdet för *-ne* blivit allt snävare, och huvudsakligen inskränkts till andra deklinationens mansbeteckningar.

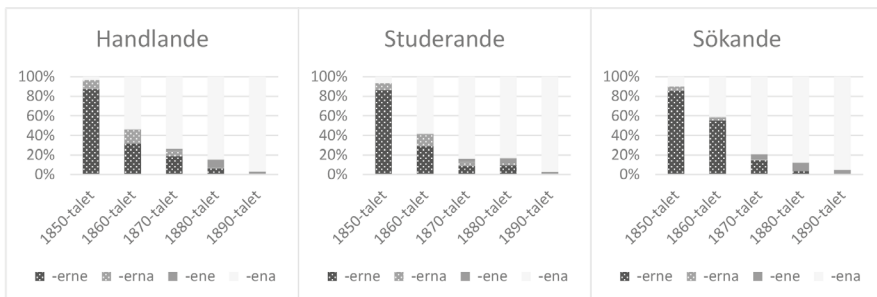
Uppsatsen har hittills behandlat substantiv som har en pluraländelse på *-ar*, *-er* eller *-or*. I följande avsnitt kommer jag att se hur resultaten ovan kan förklara böjningen av en annan typ av substantiv, avledningar på *-ande*.

4.3 Artikelvalet i utrala substantiv på *-ande*

Substantiv på *-ande* kan vara antingen utrum eller neutrum. Ett neutrum betecknar verksamhet (*ett uttalande*), medan ett utrum betecknar personen som utövar verksamheten (*en sökande*) (Hultman 2003 s. 62). De utrala och de neutrala substantiven skiljer sig i plural, men är identiska i bestämd plural, varför jag även här utför undersökningen genom stickprov. Jag har sett på orden *studerande*, *sökande* och *handlande*. Trots att en del av beläggen ofta förekommer i formella kontexter (särskilt *sökande* i arbetsannonser) har kontextens stilnivå inte beaktats, eftersom jag inte fokuserat på var de enskilda beläggen förekommit.

Under 1800-talet hade (de utrala) substantiven på *-ande* en alternativ pluralform på *-er* (*studerander*, *sökander*). Trots att pluralformens variation inte är mitt fokus, har jag förutom böjningsformerna *-andena* och *-andene* inkluderat även *-anderna* och *-anderne* i undersökningen, eftersom jag anser att skiftet i pluralformen är relevant för utvecklingen av den bestämda böjningen.

I figur 5 visas hur beläggen i det svenska materialet fördelar sig över de två pluralformerna och bestämda artiklarna under 1800-talets andra hälft.

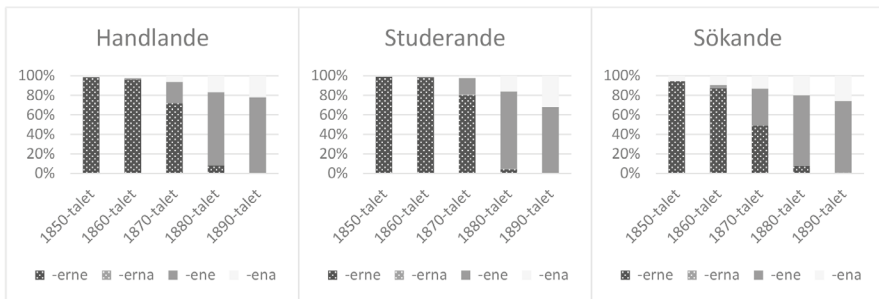
Figur 5. Andelen substantiv på *-ande* böjda med *-ne*, stickprov från det svenska materialet.

Utvecklingen är i stort sett likadan i alla tre ord i det svenska materialet. På 1850-talet är *-anderne* den mest använda formen i materialet, och står för upp

till 85 % av beläggen. De resterande beläggen är spridda mellan de två formerna med *-na* (*-anderna* och *-andena*).

Då den moderna pluralformen börjar ta över på 1860-talet sker även en förändring i valet av bestämd artikel. Nu blir *-na* den allmänna formen: på 1870-talet står *-andena* för över 70 % av beläggen, medan *-andene* utgör mindre än 10 % för att mer eller mindre försvinna i slutet av århundradet. Den moderna formen etableras alltså redan i slutet av 1800-talet i Sverige.

Figur 6 visar böjningen i det finländska materialet.

Figur 6. Andelen substantiv på *-ande* böjda med *-ne*, stickprov från det finländska materialet.

Också i det finländska materialet är *-anderna* majoritetsformen vid mitten av 1800-talet. I jämförelse med Sverige används dock formen både längre (som majoritetsform ännu på 1870-talet) och i större utsträckning. En mera påfallande skillnad är emellertid att då den identiska pluralformen så småningom tar över, är det *-andene* som blir den nya standardformen i Finland (70–80 % av beläggen), snarare än *-andena* såsom var fallet i det svenska materialet. Den moderna böjningen etableras alltså inte som standard förrän på 1900-talet, vilket är betydligt senare än i det svenska materialet.

I det svenska materialet leder alltså övergången till den identiska pluralformen även till en förändring i valet av bestämd artikel, medan motsvarande utveckling inte sker i det finländska materialet. En möjlig förklaring till detta är, såsom jag redan antytt, att principen bakom artikelvalet inte var densamma i de två länderna. Då användningen av *-ne* i den finländska svenskan mot slutet av 1800-talet främst associerades med maskulina personbeteckningar, skulle detta gynna användningen av *-ne* även vid ord på *-ande*. I Sverige, där den

deklinationsbaserade modellen var den mest utbredda och *-ne* huvudsakligen användes i ord med plural på *-ar*, skulle istället formen *-na* gynnas.

5 Slutdiskussion

I den här artikeln har jag undersökt valet av bestämd slutartikel i substantivens pluralform med utgångspunkt i tre forskningsfrågor. Min första fråga var hur variationen presenterats i 1800-talets språkläror och vilka normer som rekommenderats. Undersökningen visar att språklärorna är delade i frågan och att det förekommer två huvudlinjer. Den första, med en tradition som sträcker sig tillbaka till 1700-talets grammatikor, utgår från att artikeln bör väljas enligt substantivets deklination/pluralform, så att *-ne* används vid plural på *-ar*. Den andra, som förespråkades särskilt av den historiskt-komparativa skolan, menar att det istället är ordets grammatiska genus som avgör, och att *-ne* bör användas vid maskulina ord. I de finländska språklärorna framhävs genusaspekten framom deklinationen, men ändelsen *-ne* associeras främst med semantiska maskuliner, snarare än grammatiska.

I forskningsfråga två och tre sökte jag, med hjälp av korpusmaterial, svar på huruvida den faktiska böjningen motsvarar böjningen i språklärorna, samt om språkbruket skiljer sig mellan Finland och Sverige. Resultaten visar att böjningen, trots vissa likheter, utvecklats i något olika riktning på vardera sidan om Östersjön, varför dessa frågor här diskuteras tillsammans. Gemensamt för varieteterna är ändå att bruket av *-ne* är vanligast i plural på *-ar* och ovanligast i plural på *-or*. I bägge materialen förekommer dessutom drag av både deklinationsböjning och (semantisk) genusböjning.

I Sverige har Linder (1883) konstaterat att deklinationsböjningen varit norm, vilket denna undersökning bekräftar. Deklinationsböjningen har troligtvis blivit norm kring mitten av 1800-talet, varefter den förblev i bruk ända fram till 1900-talet. Drag av semantisk genusböjning förekommer i stickproven från 1800-talets andra hälft, men spelar en sekundär roll.

Också i Finland har deklinationsmodellen haft ett icke-försumbart inflytande. Deklinationsböjningen utvecklas ungefär samtidigt som i Sverige (dvs. kring mitten av 1800-talet), men till skillnad från det svenska materialet förekommer det tydliga drag av semantisk genusböjning redan på 1860-talet. Deklinationsböjningen lyckas inte heller hålla sin normposition: mot slutet av århundradet hade man i Finland istället skapat ett system där både semantiskt genus och

deklinationsbøjning var viktiga faktorer, och där *-ne* huvudsakligen associerades med beteckningar för maskulina individer samt ord i andra deklinationen.

Skillnaden mellan de två språkvarieteterna blir särskilt tydlig då man undersöker valet av artikel i utrum på *-ande* (*studerande* osv.) vid slutet av århundradet. I Sverige, där användningen av *-ne* huvudsakligen förekom vid plural på *-ar*, böjs orden vanligtvis *studerandena*, *sökandena* etc. I Finland, där *-ne* huvudsakligen associerades med beteckningar för maskulina individer, är det istället vanligare att se formerna *studerandene* och *sökandene*.

Trots att flera inflytelserika språkvetare slog ett slag för den grammatiska genusbøjningen i mitten av 1800-talet, tycks denna inte ha slagit igenom i språkbruket, åtminstone inte i tidningsprosan. En möjlighet är att genusbøjningen tilltog i popularitet först efter att ett annat variationssystem (deklinationsbøjningen) redan hunnit slå igenom, särskilt i Sverige. Inte heller i Finland, där bl.a. Sundéns språklära (t.ex. 1869) fick stort genomslag i modersmålsundervisningen, lyckades den grammatiska genusbøjningen få fäste. Genusbøjningens införande har dessutom sannolikt försvärats av att de flesta svenska språkbrukare inte längre hade kunskaper i tregenusssystemet. Deklinationsbøjningen kan därför ha framstått som en mer intuitiv form av bøjning, eftersom språkbrukaren endast behövde känna till substantivets pluralform. Det kunde även förklara varför den genusbøjning som förekommer baseras på semantiskt genus, snarare än grammatiskt.

Att den finländska substantivbøjningen tycks ha varit mindre stabil och mera ombytlig än i det sverigesvenska språkbruket reflekteras i såväl språklärorna som i det empiriska materialet, och normen fortsätter utvecklas även efter att Sverige (inofficiellt) avgjort frågan till deklinationsbøjningens fördel. Finländarna torde varit medvetna om utvecklingen i Sverige: utöver att de svenska språklärorna användes också i Finland, antyder resultaten att deklinationsbøjningen utvecklades ungefär samtidigt på bägge sidorna om Östersjön. Trots detta har inte normerna nödvändigtvis realiserats på samma sätt i det egentliga språkbruket, och de två språkområdena följde i praktiken två olika normer vid slutet av århundradet. Förekomsten av två mer eller mindre likvärdiga bøjningssystem har sannolikt främjat förutsättningarna för att varieteterna utvecklats i olika riktning, och kan ha gett upphov till förvirring om vilken norm som var den korrekta.

I artikeln har jag fokuserat på variation baserat på ordens grammatiska och semantiska egenskaper. Det är dock mycket sannolikt att det förekom andra påverkande faktorer än de som undersökts här. Faktorer som jag inte kunnat undersöka är register och formalitet. Det förekommer tendenser i materialet

som antyder att man redan på en lexikal nivå kan se en viss stilbaserad variation, såsom den ovanligt höga användningen av *-ne* i (potentiellt) högtidligare ord som *mödrar* och *fäder*, liksom i ord som hör till den offentliga sfären, såsom *ständer*. Det ter sig därför sannolikt att också textens register kunnat påverka valet av artikel. Den här aspekten av substantivböjningen, samt eventuella andra påverkande faktorer, skulle dock kräva vidare forskning.

Litteratur

Undersökta språkläror

- Almqvist, Carl Jonas Love, 1832: Svensk språklära Till Ungdomens Tjenst. Stockholm.
- Almqvist, Carl Jonas Love, 1835: Svensk språklära Till Ungdomens Tjenst. 2. uppl. Stockholm.
- Almqvist, Carl Jonas Love, 1840: Svensk språklära. Tredje upplagan, öfversedd och tillökad med samlingar öfver tio svenska Landskapsdialekter. Stockholm: Hörbergiska boktryckeriet.
- Boivie, Per Gustaf, 1820: Försök till en Svensk Språklära, jämte inledning. Stockholm.
- Brate, Erik, 1898: Svensk språklära för de allmänna läroverken. Stockholm: Norstedts.
- Broocman, Carl Ulric, 1813: Lärebok i svenska språket med tillhörande öfningar. Stockholm.
- [Collnér, Carl], 1812: Försök i svenska språkläran. Stockholm.
- [Enberg, Lars Magnus], 1836: Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien. Stockholm.
- Forsman, Karl Waldemar, 1884: Ruotsin kielioppi. Oppikirjan koe suomalaisia kouluja warten. Helsingfors.
- Fryxell, Anders, 1824: Svensk språklära till Skolornas tjenst. Stockholm.
- Lagerblad, Elis, 1893: Svensk språklära för lyceer och fruntimmersskolor. Borgå: Werner Söderströms förlag.
- Linder, Nils, 1886: Regler och råd angående svenska språkets behandling i skrift. Stockholm: Norstedts.
- Lyth, Henrik, 1848: Svensk språklära för folkskolor. Stockholm: Hörbergiska boktryckeriet.
- Moberg, Petter, 1815: Försök till en lärobok för nybegynnare i allmänna och svenska grammatiken. Innefattande tillika någon Underrättelse för Utländingar, om vårt Språks Uttal och Beskaffenhet. Stockholm.
- Schiller, A. L., 1859: Svensk språklära. Göteborg.
- Sjöström, K. F. & Ehrnström, J. F., 1843: Svensk språklära för nybegynnare. Gävle.
- Sohlberg, H. F., 1873: Lärobok i allmän och svensk grammatik för Elementarläroverket i Finland. Fjerde öfversedda upplagan. Åbo: G. W. Wiléns förlag.

- Strömborg, Nils, 1852: Svensk språklära, med afseende på språkets historiska utveckling upptagande äfven gotiskan, fornnorskan och fornsvenskan i jämförelse med de svenska landskapsmålen. Stockholm.
- Sundén, Daniel Anton, 1869: Svensk språklära för elementar-läroverken. Stockholm: J. Beckmans förlag.
- Tullberg, Hampus Kristoffer, 1836: Svensk Språklära. Lund: C. W. K. Gleerups förlag.

Övrig litteratur

- Aurivillius, Eric, 1884: Grammaticæ svecanæ specimen. Utgifvet af Gustaf Stjernström. Uppsala.
- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan, 2012: Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. I: Proceedings of LREC 2012. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Botin, Anders af, 1777: Svenska språket i tal och skrift. Stockholm.
- Dalin, Anders Fredrik, 1850–1853: Ordbok öfver svenska språket. Stockholm.
- Davidson, Herbert, 1990: Han hon den. Genusutvecklingen i svenskan under nysvensk tid. Lund: Lund University Press.
- Haapamäki, Saara, 2002: Studier i svensk grammatikhistoria. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Hansén, Sven-Erik, 1988: Folkets språk i folkets skola. Studier i modersmålsämnets mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866–1927. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Hof, Sven, 1753: Swänksa Språkets Rätta Skriftsätt. Stockholm.
- Holm, Pelle, 1918: Viktor Rydberg som språkrensare. Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Hultman, Tor G., 2003: Svenska Akademiens språklära. Stockholm: Norstedts.
- Josephson, Olle, 1997: Vad läsarna läste. 1800-talets religiösa traktater. (Svensk saksprosa, rapport nr 10.) Lund: Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk.
- Keski-Raasakka, Kyllikki, 1998: Svensk ordföljd i finskt perspektiv. Beskrivningen av svenskans ordföljd särskilt i skolgrammatikor för finska elever 1884–1997. Joensuu: Joensuu universitet.
- Larsson, Ida, 2004: Språk i förändring. Adjektivändelserna *-a* och *-e* från fornsvenska till nysvenska. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 49.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Leopold, Carl Gustaf af, 2010 [1801]: Afhandling om svenska stafsättet. I: Barbro Ståhle Sjönell, Petra Söderlund & Lillemor Santesson (red.): Samlade skrifter av Carl Gustaf af Leopold. Förra avdelningen, fjärde delen. Skrifter på prosa 1785–1829. 1. Om svenska språket. Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet. S. 43–192.
- Linder, Nils, 1883: Några anmärkningar om slutartikeln i svenska språket. Föredrag vid nordiska filologmötet i Kristiania 1881. Kristiania: R. Hviids Enkes bogtrykkeri.
- Lindström, Karl, 1885: Studier på svensk språkbotten i Finland. II. I: Finsk Tidskrift 1885(2). S. 452–462.

- Melander, Björn, 1998: »Det är Husqvarna». Om språket i tre upplagor av Läsebok för folkskolan. (Svensk sakprosa, rapport nr 17.) Lund: Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk.
- Melander, Björn, 2001: Läsebok för folkskolan – en omstridd bok. I: Björn Melander & Björn Olsson (red.): Verklighetens texter. Sjutton fallstudier. Lund: Studentlitteratur. S. 81–119.
- Nationalbiblioteket (2011). Nationalbibliotekets svenskspråkiga tidningar och tidskrifter, svensk delkorpus, Kielipankki-version. Språkbanken i Finland. Tillgänglig på <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2016050301> [hämtad 17.7.2023].
- Nordenstreng, Rolf, 1900: Till frågan om vår finländska svenska. I: Finsk tidskrift 1900(2). S. 184–200.
- Palm, Tage, 2006: En ändelses uppgång och fall. Svensk pluralbildning med *-er* hos neutrala substantiv med final konsonant. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 69.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Rydqvist, Erik, 1857: Svenska språkets lagar. Andra bandet. Stockholm: Norstedts.
- SAG 2 = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Del 2. Ord. Stockholm: Svenska Akademien.
- SAOL 1 = Ordlista öfver svenska språket. Utg. af Svenska Akademien. 1. uppl. (1874). Stockholm: Norstedts.
- SAOL 6 = Ordlista öfver svenska språket. Utg. af Svenska Akademien. 6. uppl. (1889). Stockholm: Norstedts.
- Santesson, Lillemor, 1986: Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi. Lund: Studentlitteratur.
- Solstrand-Pipping, Helena, 1991: Norm i tidig 1800-tals finlandssvenska. I: Sven-Göran Malmgren & Bo Ralph (red.): Studier i svensk språkhistoria 2. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. S. 208–213.
- Söderholm, Pirjo, 2002: Svensk språk- och stilutveckling från 1865 till 1990 sådan den avspeglas i läsebokstexter och tidningsspråk. Joensuu: Joensuu universitet.
- Tegnér, Esaias, 1962 [1892]: Om genus i svenskan. Stockholm: Svenska Akademien.
- Teleman, Ulf, 2002: Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid. Stockholm: Norstedts.
- Teleman, Ulf, 2003: Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800. Stockholm: Norstedts.
- Thylin-Klaus, Jennica & Holm-Cüzdan, Helena, 2019: Skriftlig produktion på svenska i Finland från medeltiden till 1860. I: Marika Tandefelt (red.): Finländsk svenska från medeltid till 1860. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 829.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 23–65.
- Wessén, Elias, 1965: Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Bilaga 1

Tabell 7. Absoluta värden för figur 1 och 3, det svenska materialet.

	<i>-arna</i>	<i>-arne</i>	<i>-erna</i>	<i>-erne</i>	<i>-orna</i>	<i>-orne</i>
1800-talet	10 337	37 565	21 556	29 300	6 039	3 253
1810-talet	11 707	34 398	28 266	22 629	8 040	3 579
1820-talet	17 801	64 800	72 324	36 144	20 240	4 629
1830-talet	66 244	139 335	209 866	83 239	37 838	8 913
1840-talet	101 589	308 572	500 762	125 767	93 054	12 218
1850-talet	111 892	554 414	905 155	116 746	177 469	10 641
1860-talet	303 106	1 004 626	1 886 671	145 803	377 318	7 382
1870-talet	522 248	1 349 353	2 438 660	175 159	503 042	4 836
1880-talet	718 159	1 841 425	3 074 609	340 555	697 534	5 405
1890-talet	679 552	1 282 565	2 383 337	77 504	504 702	2 074

Tabell 8. Absoluta värden för figur 1 och 4, det finländska materialet.

	<i>-arna</i>	<i>-arne</i>	<i>-erna</i>	<i>-erne</i>	<i>-orna</i>	<i>-orne</i>
1800-talet	450	759	1 248	661	562	90
1810-talet	497	1 519	1 539	1 516	442	161
1820-talet	3 121	5 434	9 135	5 631	2 147	585
1830-talet	3 705	15 726	15 103	20 473	4 145	2 734
1840-talet	11 491	23 621	47 774	24 714	10 272	2 692
1850-talet	22 921	39 305	134 855	20 054	24 228	1 530
1860-talet	42 456	83 025	250 616	37 038	53 393	2 694
1870-talet	152 448	227 543	714 123	82 230	158 025	3 828
1880-talet	361 647	341 355	1 223 845	87 818	306 453	2 530
1890-talet	844 605	327 935	1 843 270	55 142	461 487	1 143

Tabell 9. Absoluta belägg för figur 2.

	1820-tal		1830-tal		1840-tal	
	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne
FAT	7 746	8 165	3 539	22 236	10 237	27 637
ÅU	1 413	1 226	2 127	4 548	9 253	4 094
HT	353	258	5 387	4 312	9 922	2 881
ÅT	3 790	1 701	3 286	4 092	10 225	5 824

Tabell 10. Absoluta belägg för figur 5.

	handlande				studerande				sökande			
	-er		nollplural		-er		nollplural		-er		nollplural	
	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na
1850-tal	2 845	305	1	107	610	48	1	46	1 368	70	4	157
1860-tal	2 263	981	27	3 839	406	178	7	824	1 561	89	13	1 160
1870-tal	1 938	551	225	7 603	210	99	86	2 025	753	66	291	4 187
1880-tal	634	112	825	8 716	226	44	122	1 961	212	3	522	5 274
1890-tal	62	34	170	7 986	16	4	30	1 728	14	5	165	3 526

Tabell 11. Absoluta belägg för figur 6.

	handlande				studerande				sökande			
	-er		nollplural		-er		nollplural		-er		nollplural	
	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na
1850-tal	709	0	4	8	437	1	1	3	316	0	0	18
1860-tal	1 162	0	13	33	343	2	1	3	332	0	12	36
1870-tal	1 601	0	489	143	582	3	124	18	364	0	282	99
1880-tal	370	0	3 347	750	52	2	948	193	169	0	1 568	430
1890-tal	15	0	5 657	1 619	1	0	1 108	526	57	0	4 736	1 656

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))